

עיון בשני סיפורים בתלמוד הנבלי

הסיפור על העברת רבן גמליאל מהנשיאות¹

א. הסיפור בבבלי

במסכת ברכות (כו, ב) מסופר באריכות הסיפור אודות העברת רבן גמליאל מהנשיאות ביבנה. כמו בסיפור אודות רבי שמעון בר יוחאי במערה (שבת לג, ב), הסיפור הוא ארוך, ומשולבים בו קטעים שאינם נראים חלק אינטגרלי של המהלך, עד שנראה הדבר כפגיעה ברצף של הסיפור. גם כאן אנו עוסקים בסיפור שיסודו באירוע שהתרחש במציאות, והפעם – בבית מדרשו של רבן גמליאל ביבנה. אף כאן ננתח את הסיפור מתוך נקודת מוצא המניחה שאין הסיפור מסופר מתוך מגמה תיעודית. הנחתנו היא שמי שסיפר סיפור זה יצר יצירה מתוכננת, שניתן לחשוף את בניינה, ולהגיע באמצעות חשיפה זו להבנת המסר שאליו נתכוון המספר.

תנו רבנן:

מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע. אמר לו, תפלת ערבית רשות או חובה, אמר ליה, רשות. בא לפני רבן גמליאל. אמר לו, תפלת ערבית רשות או חובה, אמר לו, חובה. אמר לו, והלא רבי יהושע אמר לי רשות. אמר לו, המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש.

כשכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל, תפלת ערבית רשות או חובה, אמר לו רבן גמליאל, חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים, כלום יש אדם שחולק בדבר זה, אמר ליה רבי יהושע, לאו. אמר לו, והלא משמך אמרו לי רשות, אמר לו, יהושע, עמוד

1. מאמר זה הינו המשך למאמר בנושא הסיפור על רשב"י ובנו במערה שפורסם בגיליון הקודם (עמ' 73-84).

על רגליך ויעידו בך. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר, אלמלא אני חי והוא מת, יכול החי להכחיש את המת. ועכשיו שאני חי והוא חי, היאך יכול החי להכחיש את החי. היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן עמוד ועמד.

אמרי, עד כמה נצעריה וניזיל, בראש השנה אשתקד צעריה, בבכורות במעשה דרבי צדוק צעריה, הכא נמי צעריה, תא ונעבריה. מאן נוקים ליה, נוקמיה לרבי יהושע – בעל מעשה הוא. נוקמיה לרבי עקיבא – דילמא עניש ליה דלית ליה זכות אבות. אלא נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה דהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם – דאי מקשי ליה מפרק ליה. והוא עשיר – דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר אף הוא אזל ופלח. והוא עשירי לעזרא – דאית ליה זכות אבות ולא מצי עניש ליה.

אתו ואמרו ליה, ניחא ליה למר דליהוי ריש מתיבתא, אמר להו, איזיל ואימליך באינשי ביתי. אזל ואמליך בדביתהו. אמרה ליה, דלמא מעברין לך. אמר לה, [לשתמש אינש] יומא חדא בכסא דמוקרא ולמחר ליתבר. אמרה ליה, לית לך חירותא. ההוא יומא בר תמני סרי שני הוה. אתרחיש ליה ניסא, ואהדרו ליה תמני סרי דרי חירותא.

היינו דקאמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה ולא בן שבעים שנה. תנא, אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר, כל תלמיד שאין תוכו כבדו לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. אמר רבי יוחנן פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן. חד אמר אתוספו ארבע מאה ספסלי וחד אמר שבע מאה ספסלי. הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל. אמר, דלמא חס ושלוש מנעתי תורה מישראל. אחזו ליה בחלמיה חצבי חיורי דמליין קטמא. ולא היא. ההיא ליתובי דעתיה הוא דאחזו ליה.

תנא, עדיות בו ביום נשנית. וכל היכא דאמרין בו ביום, ההוא יומא הוה. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוהו. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת. דתנן, בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניהם בבית המדרש. אמר להם, מה אני לבא בקהל, אמר לו רבן גמליאל, אסור אתה לבא בקהל. אמר לו רבי יהושע, מותר אתה לבא בקהל. אמר לו רבן גמליאל, והלא כבר נאמר (דברים כג) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', אמר לו רבי יהושע, וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין, כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, שנאמר (ישעיהו י) ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שוסתי ואוריד כאביר יושבים, וכל דפריש מרובא פריש. אמר לו רבן גמליאל, והלא כבר נאמר (ירמיהו מט) ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון נאם ה' וכבר שבו. אמר לו רבי יהושע, והלא כבר נאמר (עמוס ט) ושבתי את שבות עמי ישראל ועדיין לא שבו. מיד התירוהו לבא בקהל.

אמר רבן גמליאל, הואיל והכי הוה איזיל ואפייסיה לרבי יהושע. כי מטא לביתיה, חזינהו לאשיתא דביתיה דמשחרן. אמר לו, מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. אמר לו, אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים. אמר לו, נעניתי לך מחול לי. לא אשגח ביה. עשה בשביל כבוד אבא, פייס.

אמרו, מאן ניזיל ולימא להו לרבנן, אמר להו ההוא כובס, אנא אזילנא. שלח להו רבי יהושע לבי מדרשא, מאן דלביש מדא ילבש מדא, ומאן דלא לביש מדא יימר ליה למאן דלביש מדא שלח מדך ואנא אלבשיה. אמר להו, רבי עקיבא לרבנן, טרוקו גלי, דלא ליתו עבדי דרבן גמליאל ולצערו לרבנן. אמר רבי יהושע, מוטב דאיקום ואיזיל אנא לגבייהו. אתא טרף אבבא. אמר להו, מזה בן מזה יזה, ושאינו לא מזה ולא בן מזה יאמר למזה בן מזה מימיך מי מערה ואפרך אפר מקלה, אמר לו רבי עקיבא, רבי יהושע נתפייסת, כלום עשינו אלא בשביל כבודך, למחר אני ואתה נשכים לפתחו. אמרי, היכי נעביד, נעבריה – גמירי מעלין בקדש ואין מורידין. נדרוש מר חדא שבתא ומר חדא שבתא – אתי לקנאווי. אלא לדרוש רבן גמליאל תלתא שבתא ורבי אלעזר בן עזריה חדא שבתא. והיינו דאמר מר, שבת של מי היתה, של רבי אלעזר בן עזריה היתה.

ואותו תלמיד, רבי שמעון בן יוחאי הוה.

(ברכות כז, ב – כח, א)

כיון שהסיפור ארוך, נעלה שוב את השאלה המתבקשת בכל סיפור ארוך: האם ברור הדבר שלפנינו סיפור אחד שלם? שמא אין זה אלא צירוף של כמה עובדות הקשורות לאותו אירוע, אך לא יצירה אחדותית שיש מקום לנתח אותה ניתוח ספרותי. גם כאן דאג מספר הסיפור להסיר ספק זה מלבנו. השורה האחרונה של הסיפור היא: 'ואותו תלמיד רבי שמעון בן יוחאי הוה'. נראה שאין הסבר אחר לקביעת משפט זה בסיומו של הסיפור, אלא המגמה של המספר לומר לנו שכאן מסתיים הסיפור שהתחיל במילים: 'מעשה בתלמיד אחד'².

2. אמנם יכול הטוען לטעון שמבחינה ספרותית נראה שאין זה חשוב מי הוא התלמיד, ואם כן מכאן ראיה שמטרת המספר היא תיעודית. אמנם אם כך, מדוע המתין הוא עד סופו של הסיפור, הרי טבעי יותר היה לפתוח את הסיפור במילים: 'מעשה ברבי שמעון בן יוחאי וכו'. הרב מרגליות (בספרו 'יסוד המשנה ועריכתה עמי נג') מסביר שתשובת רבי יהושע הייתה נכונה דווקא לרשב"י שתורתו אומנתו. ראה כל דבריו שם על מעשה זה.

ב. הסיפור בירושלמי

סיפור זה מופיע בנוסח שונה וקצר יותר גם בתלמוד הירושלמי. הסיפור המופיע שם דומה באופן כללי לסיפור של הבבלי, אולם רבים מאוד גם השינויים שמהם ניתן ללמוד על עיצובו של הסיפור שלפנינו.

ומעשה בתלמיד אחד שבא ושאל את רבי יהושע, תפילת הערב מהו, אמר ליה רשות. בא ושאל את רבן גמליאל, תפילת הערב מהו, א"ל חובה. א"ל, והא רבי יהושע אמר לי רשות, א"ל, למחר כשאכנס לבית הוועד עמוד ושאל את ההלכה הזאת. למחר עמד אותו תלמיד ושאל את ר"ג, תפילת הערב מהו, א"ל חובה. א"ל, והא ר' יהושע אמר לי רשות, אמר ר"ג לר' יהושע, את הוא אומר רשות, א"ל לאו. א"ל עמוד על רגליך ויעידו בך. והיה ר"ג יושב ודורש ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שריננו כל העם ואמרו לרבי חוצפית המתורגמן, הפטר את העם. אמרו לרבי זינון החזן אמור, התחיל ואמר. התחילו כל העם ועמדו על רגליהם ואמרו לו, 'כי על מי לא עברה רעתך תמיד'.

הלכו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה. בן שש עשרה שנה ונתמלא כל ראשו שיבות. והיה ר"ע יושב ומצטער, ואמר, לא שהוא בן תורה יותר ממני, אלא שהוא בן גדולים יותר ממני. אשרי אדם שזכו לו אבותיו, אשרי אדם שיש לו יתד במי להיתלות בה. וכי מה היתה יתידתו של ראבי"ע, שהיה דור עשירי לעזרא. וכמה ספסלין היו שם, רבי יעקב בר סיסי אמר, שמונים ספסלין היו שם של תלמידי חכמים, חוץ מן העומדים לאחורי הגדר. רבי יוסי ב"ר אבון אמר, שלש מאות היו שם חוץ מן העומדים לאחורי הגדר. כיי דתנינן תמן, ביום שהושיבו את ראבי"ע בישיבה. תמן תנינן, זה מדרש דרש ראבי"ע לפני חכמים בכרם ביבנה. וכי כרם היה שם, אלא אלו תלמידי חכמים שהיו עשויין שורות שורות ככרם.

מיד הלך לו ר"ג אצל כל אחד ואחד לפייסו בביתו. אזל גבי רבי יהושע, אשכחיה יתיב עביד מחטין. אמר ליה, אילין את חיי, אמר ליה, ועד כדון את בעי מודעי, אוי לו לדור שאתה פרנסו. אמר ליה נענית לך.

ושלחון גבי ראבי"ע חד קצר ואית דמרין ר"ע הוה. א"ל מי שהוא מזה בן מזה יזה מי שאינו לא מזה ולא בן מזה יימר למזה בן מזה מימך מי מערה ואפרך אפר מקלה. א"ל נתרציתם, אני ואתם נשכים לפתחו של ר"ג.

אף על פי כן לא הורידוהו מגדולתו אלא מינו אותו אב בית דין.

(ירושלמי, ברכות פרק ד הלכה א)

לפני שניגש לבחינת ההבדלים ננצל את משפט הסיום של הסיפור בירושלמי לחיזוק טענתנו לעיל אודות משפט הסיום בנוסח הבבלי. הסיפור מסתיים במילים: 'אף על פי כן לא הורידוהו מגדולתו, אלא מינו אותו אב בית דין'. משפט זה, שגם הוא מנוסח באופן שמתאים לסגירת הסיפור, אינו מקשר אותנו לראשו של הסיפור כמו בבבלי. יתר על כן, הוא המשך ישיר של העלילה ואינו חזרה על פרט שהיה ניתן להגיד בשלב קודם.

ג. השוואת הסיפורים

מהשוואת שתי הנוסחאות עולה שמבנה העלילה וסדר ההתרחשויות דומה בשני הסיפורים. נרשום את מהלך האירועים כפי שעולה משני הסיפורים:

1. שאלת התלמיד.
2. השאלה בבית המדרש והענשת רבי יהושע.
3. העברת רבן גמליאל ומינוי רבי אלעזר.
4. תיאור בית המדרש.
5. הפיוס והשבת רבן גמליאל.

ישנם הבדלים רבים בין שני הסיפורים בתיאור ההתרחשויות בכל שלב ושלב. אבל בולט ביותר ההבדל בחלק המרכזי של הסיפור, המתאר את בית המדרש באותו היום. בירושלמי מסופר בקיצור, ואף בלשון הנראית חסרה, אודות מספר הספסלים שהיו בבית המדרש. לעומת זאת בבבלי אנו מוצאים תיאור ארוך של מספר התלמידים שנתווספו בבית המדרש. כמו כן מתואר הלימוד העצום שלמדו בבית המדרש באותו היום, ולא עוד אלא שמתאר לנו המספר את גופו של אחד הדיונים אודות גר עמוני שנידון שם.

הבדל זה ודאי אומר דרשני. ברור ששני סיפורים אודות מאורע שאירע, יכולים להיות שונים בפרטים, בין בגלל מסורות שונות, ובין בגלל שימת לב לפרטים שונים. כאן קשה לומר שהתוספת המרובה אודות מה שקרה בבית המדרש, כולל החזרה על הדיון ההלכתי בעניין גר עמוני, הינה מקרית. קטע זה הוא משנה שלמה השנויה במסכת ידים (ד, ה). ברור שהמספר שילב משנה זו בסיפורו בכוונת מכוון.

נסקור עתה את יתר ההבדלים שבין שני הסיפורים. כיון שההבדלים מרובים, נציין את ההבדלים לפי השלבים שמנינו לעיל.

שאלת התלמיד – בחלק זה אין כמעט שינויים.

יחד עם זאת אי אפשר להתעלם מהביטוי המיוחד שמשתמשת בו הגמרא 'בעלי תריסין'. המספר חוזר על ביטוי זה גם בתחילת החלק הבא 'כשנכנסו בעלי תריסין לבית המדרש'.

לולא המקבילה בירושלמי לא הייתה אולי אוזננו כל כך רגישה, אבל כשרואים את הניסוח הפשוט של הירושלמי: 'למחר כשאכנס לבית הועד' דומה שגם ביטוי בודד זה הוא מכוון ויש להבינו.

השאלה בבית המדרש והענשת רבי יהושע – גם כאן הדמיון רב על השונה. יחד עם זאת בירושלמי אומר רבן גמליאל לרבי יהושע 'את הוא אומר רשות?' ורבי יהושע עונה 'לא' ותו לא. לא ברור מה בדיוק גורם לרבן גמליאל להגיב בהענשה. לעומת זאת בבבלי ברור שהנקודה העיקרית היא העובדה שרבי יהושע הכחיש את העדות נגדו. לא בכדי מאריך המספר לשים בפי רבי יהושע את האמירה "אלמלא אני חי והוא מת וכו'". וכבר קודם לכן רבן גמליאל שואל את רבי יהושע: "והלא משמך אמרו לי רשות"³.

העברת רבן גמליאל ומינוי רבי אלעזר – בחלק זה ישנם שני סוגי שינויים, תוספת והבדל. בתחילה אנו מוצאים פירוט נרחב יותר על המינוי של רבי אלעזר ושיקול הדעת בדבר אפשרויות המינוי האחרות. אמנם יש לשים לב להבדל חשוב בהחלטת העם להעביר את רבן גמליאל. בירושלמי הטענה אינה קשורה לרבי יהושע בלבד. 'התחילו כל העם ואמרו לו, כי על מי לא עברה רעתך תמיד'. ברור שיש כאן טענה על יחסו של רבן גמליאל לכולם. בבבלי נאמר: 'אמרי עד כמה נצעריה וניזילי כלומר כמה אפשר עוד לצער את רבי יהושע.

3. כבר הגאונים והראשונים נדרשו לשאלה כיצד יתכן שרבי יהושע הכחיש את דבריו בבית המדרש. רבנו חננאל (אוצה"ג עמ' 35) מסביר שתשובת רבי יהושע לתלמיד היתה אודות מקום שלא נהגו להתפלל בו כלל והתלמיד הוא שלא דקדק. כמו כן מסביר הוא שכאשר שמע רבי יהושע שדעת רבן גמליאל שונה חזר בו ולכן ענה 'לא'. אולם בחלק התשובות שם (עמ' 66) מובאת תשובה אחרת באותו ענין: "וששאלת דאמי רבן גמליאל כלום יש אדם שחלוק עלינו בדבר זה ואמי ליה ר' יהושע לאו אמאי אמר ליה הכין והלא הוא חלוק עליו ומנחה [אולי: ומכחד] בחילוף דבריו. הכין אמרין רבנן דבי נשיאה אנוסי הוה והריאת... זאת [והרי את רואה מוזאת] שהיה רבן גמלי' יושב ודורש ור' יהושע עומד על רגליו ואף בזמן שחלק ר' יהושע עליו בראש השנה התנן [דתנן] שלח לו רבן גמלי' גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום שחל יום הכיפורים להיות באשבוה [בחשבונך] לפיכך לא היה רוצה שיהא חלוק עליו בפניו וכשאמר רבן גמלי' כלום יש אדם שחלוק עלינו בדבר זה כן היתה דעתו של ר' יהושע שאין אני רוצה לומר במושב זה שאני חלוק עליך...". בהמשך שם מסביר הגאון שאין במחלוקת מעין זו חשש, כי גם אם רבי יהושע סבור שתפילת ערבית רשות, אין חשש בפסיקה שהיא חובה מלבד העובדה שייזוהרו בתפילת ערבית יותר. ראה גם סוף ההערה הקודמת.

השינוי השני המשמעותי הוא תוספת של מרכיב שלם בעלילה שאינו נמצא בירושלמי. רבי אלעזר הולך להתייעץ עם אשתו, וזו מקשה שאלות מעניינות עד ששומעים אנו שנתרחש נס לרבי אלעזר וכולו הפך לבן. כנגד כל האריכות הזו שומעים אנו בירושלמי: "הלכו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה בן שש עשרה שנה ונתמלא כל ראשו שיבות"⁴.

תיאור בית המדרש – כבר ציינו שחלק זה שונה בצורה המשמעותית ביותר. בירושלמי מתחיל קטע זה בשאלה "וכמה ספסלין היו שם". לא ברור כלל למה נשאלת שאלה זו. האם כוונת הדברים כמו שאנו מבינים מהבבלי, לספסלים שנתווספו בעקבות העברתו של רבן גמליאל, או שכוונת הירושלמי לציין שבאותו אירוע נכחו תלמידים רבים והיה זה יום מיוחד וגדוש לומדים⁵. בבבלי – לא רק שברורה כוונת המספר בצינו את מספר הספסלים, אלא שנעשה כאן שימוש באמצעי ספרותי של שינוי בזמן העלילה. המספר לא אמר לנו בתחילת הסיפור שבבית מדרשו של רבן גמליאל היה שומר ולא כל אחד יכול היה להיכנס. עובדה זו, שקדמה בזמן לשאלת התלמיד, נשמרה, ועולה רק עתה כאשר מתחיל התיאור של השינוי שחל בבית המדרש. כל ההתייחסות למספר הספסלים הינה חלק משמעותי של תיאור המצב החדש של בית המדרש לעומת מצבו הקודם. רבן גמליאל לפי הבבלי נתקף חולשת הדעת שמא מנע תורה מישראל. כדי ליישב דעתו הראו לו בחלומו כדים לבנים מלאים אפר! בבבלי מתואר גם לימוד התורה באותו היום: עדויות נשנתה אותו היום ולא היתה הלכה שלא פירשוה, ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת. וכמו שכבר אמרנו, משולבת כאן מחלוקתם של רבן גמליאל ורבי יהושע בעניין גר עמוני.

הפיוס והשבת רבן גמליאל – גם כאן יש הבדל ויש תוספת. ההבדל, יתכן שהוא קשור להבדל אחר שכבר ציינו. בירושלמי נאמר שרבן גמליאל הלך לפייס כל אחד ואחד. את מי הלך הוא לפייס? אולי יש לקשור זאת לעובדה שבירושלמי הכעס של העם היה כללי: 'כי על מי לא עברה רעתך תמיד'. כלומר, רבן גמליאל שהתייחס בדרך קפדנית לבאי בית המדרש הלך עתה לפייסם. בתיאור ההודעה על ההתפייסות אנו מוצאים בירושלמי שתי מסורות. יש אומרים שרבי

4. בירושלמי אין כל אזכור של נס, וההבנה הפשוטה של הדברים היא ששערו של רבי אלעזר הלבין בגיל צעיר עקב התפקיד החשוב שהוטל עליו. הרמב"ם בפי"מ (ברכות א, ה) תולה את השיבה בהתמדתו של ראבי"ע בתורה.

5. הצעה נוספת היא שציון המספר קשור לכך שאחר כך נאמר שרבן גמליאל הלך אל כל אחד לפייסו בביתו.

עקיבא נשלח להודיע ויש אומרים שהיה זה כובס אחד. קשה שלא לראות בשתי דעות אלו קשר לתיאור הסיפור שבבבלי. לפי התיאור שם בתחילה נשלח כובס, אולם רבי עקיבא שנמצא בבית המדרש אינו מקבל אותו ומורה לסגור את שערי בית המדרש בפני עבדי רבן גמליאל. כאן שוב אנו שומעים על סגירת שערים ועוד נדון בכך. לאחר שנכשלה שליחות הכובס הלך רבי יהושע בעצמו להודיע על הפיוס⁶. רבי עקיבא מקבל את הפיוס, וגם כאן אנו רואים שכל העברת רבן גמליאל לא היתה אלא לכבודו של רבי יהושע כפי שאומר לו רבי עקיבא: "כלום עשינו אלא בשביל כבודך". לבסוף, גם החזרת רבן גמליאל מתוארת בבבלי ביתר אריכות כפי דרכו של הבבלי לאורך כל הסיפור.

ד. עיון ראשוני בסיפור

כבר רמזנו לכך שבקטע האחרון חוזר המספר ומשלב את שערי בית המדרש, אותם נעל רבי עקיבא בפני עבדי רבן גמליאל. קשה שלא לראות כאן קשר לעובדה שרבן גמליאל עצמו נהג להציב שומר על פתח בית המדרש, ומנע את הכניסה בפני המעוניינים המרובים. כמו כן דומה שיש מקום לקשור זאת גם לתחילת הסיפור כאשר אנו שומעים את האמירה: "המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש". כלומר בית המדרש הוא מקום שהכניסה אליו מבוקרת ורק בעלי תריסין נכנסין אליו. יתר על כן גם הביטוי 'בעלי תריסין' עצמו יתכן שאינו מקרי ונבחר עקב הקרבה למשמעות של דלת או שער⁷. ניתן לגלות קשרים נוספים, שכאשר חושפים אותם קשה לטעון למקריות. כבר עמדנו על העובדה שבבבלי הושם הדגש על כך שרבי יהושע שינה ולא גילה את דעתו האמיתית בעניין תפילת ערבית בבית המדרש. לאחר שאנו קוראים שרבן גמליאל הניח כקריטריון הכניסה לבית המדרש, את המבחן "כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש", בולטת ביותר העובדה שבדיוק על נקודה זו נתפס כביכול רבי יהושע. רבי יהושע לא נהג לפי הכלל הזה והסתיר את דעתו האמיתית בעניין תפילת ערבית.

6. יש לעמוד על העובדה שהסיפור בירושלמי מסופר בעברית עד המילים "מיד הלך לו רבן גמליאל אצל כל אחד ואחד לפייסו בביתו", ומכאן ואילך ממשיך הסיפור בארמית. יתכן שיש כאן חיבור של שני מקורות: הסיפור ממקור תנאי אולי הסתיים כאן, אך השפעת הסיפור בבבלי גרם לתוספת אודות הפיוס עם רבי יהושע באופן ספציפי.

7. ראה גינזבורג על הירושלמי, מה שכתב על 'בעלי תריסין'.

יתר על כן, ישנם עוד פרטים שמוטיב זה של 'תוכו כברו' קשור אליהם. בחלומו ראה רבן גמליאל כדים לבנים מלאים אפר. כלומר, מה שנראה בחלומו הוא דימוי של מי שיתוכו אינו כברו'. עתה ניתן להבחין שגם הנס שהתרחש לרבי אלעזר בן עזריה, הוא ממש אותו רעיון של 'תוכו כברו'. אמנם בתוכו רבי אלעזר הוא צעיר אך כלפי חוץ נראה כזקן⁸. כמו כן, כאשר הגיע רבן גמליאל לביתו של רבי יהושע אנו שומעים: "חזינהו לאשיתא דביתיה דמשחרן. אמר לו, מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה". אף כאן למד רבן גמליאל אודות פרנסתו של רבי יהושע מן המראה החיצוני – כותלי הבית השחורים. נשים לב לכך שכאן דווקא החוץ הוא שחור.

אפשר לשים לב לכך שהמוטיב של הכניסה והיציאה מבית המדרש, או ליתר דיוק ההימצאות בתוך בית המדרש לעומת המציאות מחוץ לבית המדרש, שוזר את הסיפור כולו. אנו שומעים: **"המתן עד שייכנסו בעלי תריסין לבית המדרש"** ומיד אחר כך: **"כשנכנסו בעלי תריסין"**. ושוב אנו שומעים: **"אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס"**. בהמשך הסיפור יוצא רבן גמליאל מבית המדרש והולך לביתו של רבי יהושע לפייסו. כאן עוברת ההתרחשות שוב למקום שהוא מחוץ לבית המדרש. לא עוד אלא שעד עתה לא עשה זאת רבן גמליאל, וזו לו הפעם הראשונה שהוא יוצא החוצה. לבסוף לאחר ההתפייסות נסגרים שערי בית המדרש בפני אותו כובס, ואף רבי יהושע נדרש להקיש על השערים על מנת לחזור ולהיכנס עם רבן גמליאל לבית המדרש.

לאחר שאנו מודעים למוטיב זה יתכן שיש מקום לראות באור חדש גם את הדיון ההלכתי ששולב בסיפור אודות יהודה גר עמוני. המספר מתאר לנו את הלימוד בבית המדרש באותו היום. עדויות נשנתה באותו ביום, ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה, ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש. להוכחת עובדה זו האחרונה משולבת בסיפור משנה שלמה: "דתן: בו ביום בא גר עמוני... מיד התירוהו לבא בקהל". אמנם נכון שמשנה זו היא הוכחה לכך שרבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש, שהרי הוא דן עם רבי יהושע

8. ברור גם שהאמירה של אשתו: "לית לך חיוורתא" לא נאמרה אלא לצורך התשובה של המספר על הנס. הרמב"ם בהלכות סנהדרין (ב, ו) מונה את התכונות הרצויות לדיין, ואחת מהן היא שיהיה בעל שיבה. אמנם רש"י מסביר את טענתה בכך שנאה לדרשן להיות זקן. מקורו של הרמב"ם להלכה בהלכות סנהדרין הוא מימרת רבי יוחנן בסנהדרין (יז, א): "אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה **ובעלי זקנה** ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון", כלומר, זקנה היא גיל אבל היא גם מראה חיצוני. נראה שהרמב"ם דייק בלשונו של רבי יוחנן שאמר 'בעלי זקנה' ולא אמר 'זקנים'. אבל גם טענתה של אשתו של רבי אלעזר יכולה להיות סיוע. והשווה לפירוש המיוחד לרש"י על המשנה באבות (ה, כא). אמנם לפי דרכנו ברור שיש כאן מגמה של המספר לנצל את העובדה שרבי אלעזר הלבין ולשם כך הושמה הטענה בפיה של אשתו.

אודות הגר העמוני באותו היום. אולם האם היה צורך לשלב את כל המשנה כדי לומר זאת? וכי לא היה מספיק לציין את העובדה הזו כשלעצמה? אבל כשמתבוננים במהות הנושא ההלכתי שנידון במשנה זו בין רבן גמליאל לרבי יהושע אנו רואים שגם כאן נמצא המוטיב של חוץ ופנים. יהודה העמוני רוצה להיכנס לעם ישראל. רבן גמליאל אינו מתיר לו. "אסור אתה לבא בקהל". רבי יהושע לעומתו אומר: "מותר אתה לבא בקהל". סיומו של הדיון הזה היה בפסיקה נגד רבן גמליאל: "מיד התירוהו לבא בקהל". באופן סמלי יש כאן המשך לאותו קו של רבן גמליאל אשר מונע את הכניסה לבית המדרש, אולם הפעם מסתיים הדיון בניצחון של רבי יהושע.

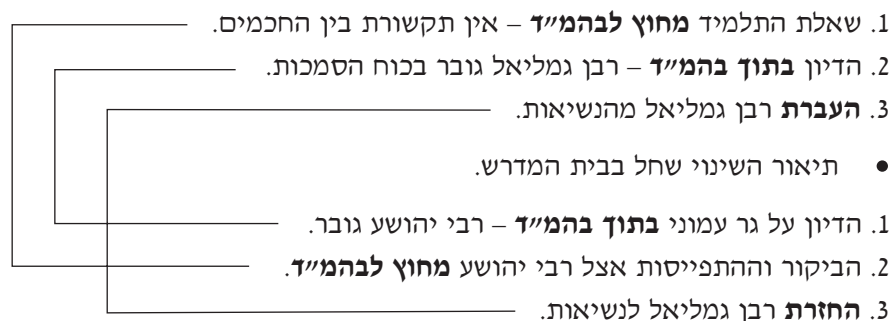
ה. מציאת מבנה הסיפור

הנקודות אשר עמדנו עליהן עד כה יכולות להנחות אותנו לעמידה על מבנה הסיפור כולו. אם נבחן את ההיבטים של חוץ ופנים שהצבענו עליהם, אנו יכולים להגדיר את חלקי הסיפור בהתאם לשאלה היכן מוקד ההתרחשות בכל חלק. קל להבחין שהסיפור מתחיל בתמונה אשר מתרחשת מחוץ לכותלי בית המדרש. התלמיד ששואל את רבי יהושע אינו שואל זאת בבית המדרש. הוא בא לפני רבי יהושע ושאל אותו מה היא דעתו בענין תפילת ערבית. ושוב בא הוא לפני רבן גמליאל ושאל גם אותו שלא במעמד בית המדרש⁹. רבן גמליאל מעביר את הענין לתוך בית המדרש: "המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש". התמונה הראשונה מסתיימת בהמתנה לכינוסו של בית המדרש. וכאן שתי הדעות של רבי יהושע ורבן גמליאל אינן שתי דעות סתם אלא עימות פנים אל פנים בבית המדרש. בעימות זה כפי שכבר ציינו לעיל רבי יהושע אינו מגלה את דעתו האמיתית. עימות זה מסתיים בהעמדתו של רבי יהושע כאשר רבן גמליאל יושב ודורש. בדיון הזה גובר רבן גמליאל על רבי יהושע בכוח סמכותו. התוצאה של מהלך העניינים הזה הוא העברת רבן גמליאל מן הנשיאות ומינוי רבי אלעזר בן עזריה במקומו. נדלג לעת עתה על החלק המרכזי של הסיפור. כפי שכבר ראינו, קטע זה מתחיל בחריגה מכוונת של המספר מהזמן הכרונולוגי של ההתרחשות. "שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר, כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש".

9. אמנם יתכן שהשאלה היתה פיזית בבית המדרש אבל לא בעת ההתכנסות של בית המדרש.

החלק הבא מתאר את לימוד התורה שהיה אותו היום בבית המדרש. עדויות נשנתה בו ביום, וכל הלכה שהיתה תלויה נתפרשה באותו היום. אולם מבחינתנו חזרנו לתוך בית המדרש. שוב אנו מוצאים את רבי יהושע ורבן גמליאל מתעמתים בהלכה. בניגוד לדיון הראשון אודות תפילת ערבית, אין רבי יהושע חושש מלומר את דעתו. וכן בניגוד לדיון ההוא, כאן רבי יהושע גובר על רבן גמליאל, והתירוהו לבא בקהל כפי שפסק רבי יהושע. התמונה הבאה יוצאת מבית המדרש החוצה. רבן גמליאל הולך לפייס את רבי יהושע בביתו! הלא דבר תמוה הוא. וכי לא יכול היה רבן גמליאל לפייס את רבי יהושע בבית המדרש?! ברור שהמספר עיצב כאן, בהקבלה לשתי התמונות הראשונות, את יחסי רבן גמליאל ורבי יהושע בבית המדרש ואת יחסיהם מחוץ לבית המדרש. התוצאה של מהלך העניינים החדש הוא ההתפייסות. ממילא, במקביל להדחה של החלק הראשון, מופיעה כאן במקביל ההחזרה של רבן גמליאל לנשיאות. יש לנו כאן מבנה המשלב תקבולת כיאסטית עם תקבולת רגילה. שני השלבים המתארים את היחסים בין רבן גמליאל ורבי יהושע, מעוצבים בתקבולת כיאסטית. בתחילת הסיפור המחלוקת כפי שמשקפת מחוץ לבית המדרש, ואחר כך אותה מחלוקת כפי שהיא מתרחשת בתוככי בית המדרש. ומנגד, בחלק השני מתוארת בתחילה המחלוקת בתוך בית המדרש על גר עמוני, ואחר כך מתוארת פגישתם בביתו של רבי יהושע, כלומר מחוץ לבית המדרש. לאחר כל אחד משני שלבים אלו התוצאה היא שינוי במעמדו של רבן גמליאל, הדחתו בתחילה והשבתו לבסוף. כאן התקבולת היא רגילה. מבנה זה מותיר אותנו עם החלק שאינו כלול בו, והוא מרכזו של הסיפור. כוונתנו לקטע שבו אנו שומעים לראשונה על הנהגתו של רבן גמליאל עוד לפני שאירע האירוע המתואר בסיפורנו. ברור שכך ממקד אותנו המספר לתת את דעתנו למשמעות העמוקה של חלק זה שלכאורה חורג ממהלך העניינים.

נציג את המבנה שתיארנו בתרשים:

1. פתרון הסיפור

יוצר הסיפור שלפנינו שזר את הסיפור ברמזים הקשורים לחוץ ופנים. למושגי החוץ והפנים יש כאן מובנים שונים. ישנו בית המדרש, שהוא הפנים, כנגד מה שמחוצה לו. וישנו חוץ ופנים באדם, כלומר, מיהו האדם באמת ומה אנו רואים כלפי חוץ.

ברובד העליון נאמר לנו שהגורמים לתגובה הכל כך נועזת וקיצונית של העם הוא יחסו של רבן גמליאל לרבי יהושע. ואכן כך הם פני הדברים, גם בעת המקרה כשהעם מסרב לאפשר את המשך ציעורו של רבי יהושע, וגם כאשר אומר רבי עקיבא בסוף: "רבי יהושע, נתפייסת, כלום עשינו אלא בשביל כבודך".

אולם כאשר מגיעים אנו לחלקו המרכזי של הסיפור, אנו מגלים שקיים רקע עמוק יותר ורחב יותר בכל הקשור להנהגתו של רבן גמליאל בנשיאות. עתה מסתבר שרבן גמליאל לא נהג בקפדנות מיוחדת רק עם רבי יהושע. ברור שקפדנותו של רבן גמליאל היתה עקרונית ובעלת משמעות רחבה. מאות תלמידים שרצו ללמוד לא יכלו להיכנס לבית המדרש. שומר הוצב על הפתח ומנע מהם את הכניסה. בשלב זה של הסיפור מתחולל שינוי אדיר בכל אופיו של בית המדרש. שינוי זה יהיה גם תחילתו של שינוי בגישתו של רבן גמליאל: "הוה קא חלשה דעתיה דרבן גמליאל. אמר, דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל".

נקודת מפנה זו היא גם הנקודה בה מתגלה לנו דעתו העקרונית של רבן גמליאל. אין כאן סתם קפדנות, שהיא מידה רעה ובוודאי לא מידת החכמים. יש כאן היגד עקרוני ומשמעותי: "שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר, כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש".

וכאן מסופר לנו פרט מעניין. הראו לו לרבן גמליאל בחלומו כדים לבנים מלאים אפר. ומיד מוסיף המספר שרק כדי ליישב דעתו של רבן גמליאל הראו לו כך בחלומו. דומה שמטרת ענין זה להעמיד אותנו על המתח הקיים בין השלילה שבדרך זו שבחר לו רבן גמליאל, לבין המטרות האמיתיות והחיוביות שוודאי גרמו לו לעשות כן. כלומר, אין המספר מסתיר את הביקורת, אך לפני כן הוא מעמיד אותנו על כך, שהביקורת הזו היא על שיטה עקרונית שאינה סתמית, ואף משמים כביכול דואגים ליישב דעתו של רבן גמליאל.

אף על פי כן מגדיל המספר את תיאור השינוי העצום שחל בבית המדרש באותו היום. מסכת שלמה¹⁰ נשנתה בו ביום, ומשניות נוספות שמוזכר בהן 'בו ביום' נשנו באותו היום. ולא הייתה

10. נראה שאין להחיל את הדברים על כל המשניות של מסכת עדויות כיון שישנן משניות מאוחרות לדור יבנה. ראה ח. אלבק, מבוא למשנה, עמ' 83, וראה הפנייתו בעמוד הקודם לשאר חיבוריו. בעל דורות הראשונים טוען שרק שלושת הפרקים האחרונים של המסכת נשנו בו ביום ואילו תחילת המסכת הייתה כבר סדורה לפני כן (דורות הראשונים, פרנקפורט תרע"ח, חלק א כרך ה ע' 217).

הלכה שהייתה תלויה בבית המדרש שלא פירושה. עתה רואים שאכן נמנעה תורה מישראל, והשאלה היא מדוע. האם השינוי במספר התלמידים הוא הגורם החשוב? נראה שמה שנשתנה באמת, הם האווירה ואופי הלימוד בבית המדרש. על כך אנו עומדים מתיאור הדיון על יהודה גר עמוני, שנחלקו אודותיו רבן גמליאל ורבי יהושע.

לא בכדי מחליט המספר לצטט לנו בתוך הסיפור משנה שלמה ממסכת ידיים. אם כל רצונו היה ללמדנו שרבן גמליאל אף הוא לא מנע עצמו מבית המדרש, לא היה עליו לצטט את כל המשנה. אולם מה שאנו למדים מתיאור זה הוא על השינוי העצום שחל באופי הדיון ההלכתי. אנו נזכרים בעיסוק בתפילת ערבית שבו אין בכלל דיון. שם אומר רבן גמליאל את דעתו ושואל אם יש חולק בדבר. רבי יהושע שכפי הנראה יודע מדוע עדיף שלא לחלוק בגלוי עונה בשלילה. אין טוב מתיאור זה כדי להביע את המצב החמור אליו נקלע בית המדרש, שבו אין החכמים מעזים לגלות את דעתם האמיתית. כאן בדיון על גר עמוני מתנצחים רבן גמליאל ורבי יהושע בהלכה ללא משוא פנים וללא ויתורים. שלא במקרה, גם דיון זה נסוב על השאלה, האם להכניס את יהודה הגר לתוך עם ישראל או למנוע ממנו את הכניסה. ובאופן סמלי הדיון הזה מסתיים בנצחונו של רבי יהושע, כלומר להכניסו ולא למנועו. לומר לך, שיטתו של רבן גמליאל – שמנעה את הכניסה לבית המדרש, וכפי שראינו גם מנעה תורה מישראל – נכשלה.

רבן גמליאל מבין עתה, שדרכו שיסודה היה בעיקרון חיובי ללא ספק של "מי שאין תוכו כברו לא יכנס" גרמה לדבר ההפוך, והוא שאפילו רבי יהושע לא היה תוכו כברו, והוא נמנע מלומר את דעתו החופשית בבית המדרש. התורה שהייתה אמורה להגיע בבית המדרש ללימודה האמיתי, מתוך משא ומתן נטול שיקולים זרים, נמנעה בעקבות גישתו זו. "דלמא חס ושלום מנעתי תורה" מתגלה עתה כחשש שחלום הכדים מלאי האפר אינו יכול להפיגו. אולם אין אנו יודעים עדיין מה היתה הטעות של רבן גמליאל. היכן היה הכשל שלו שהביא את העניינים לידי כך? ניזכר בתקבולת הכיאסטית אשר על פיה בנוי החלק החיצוני של הסיפור. לתקבולת שני חלקים: החלק הפנימי של התקבולת הוא תיאור בית המדרש לפני השינוי ואחריו, כפי שהסברנו זה עתה. החלק החיצוני של התקבולת מלמד אותנו על היסודות העמוקים של מצב זה.

לאחר שרבן גמליאל מנוצח על ידי רבי יהושע בדיון על גר עמוני, נוכח רבן גמליאל בעיניו שאכן הוא שמנע תורה ושיטתו נוצחה, וזה מה שמביא אותו ללכת לפייס את רבי יהושע. רבן גמליאל הולך לפייס את רבי יהושע בביתו. הוא יוצא הוא מבית המדרש, ובזה כבר מצוי המפנה. וכאן מתגלה לנו עובדה מדהימה, שרבן גמליאל מבקר בבית זה בפעם הראשונה, ולא עוד, אלא שרק עתה הוא מגלה מה היא פרנסתו של רבי יהושע. "כי מטא לביתה חזינהו לאשיתה דביתה דמשחרן. אמר לו, מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה".

מה שמתואר בתחילת הסיפור הוא מצב הפוך, בו אין כל קשר בין החכמים מחוץ לכותלי בית המדרש. הקשר היחיד יכול להיות רק בבית המדרש, ולכן רבן גמליאל אינו מדבר כביכול עם רבי יהושע אלא בתוך בית המדרש ורק בענייני הלכה. העובדה שאין רבן גמליאל יודע מה היא פרנסתו של רבי יהושע היא מפני שאין לו כל מגע עמו אלא בבית המדרש. אם אומר אתה שרבי יהושע אמר לך 'רשות', המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. אי אפשר שלא לראות את היפוך המצבים שיש כאן. עד עתה לא ידע רבן גמליאל מה היא פרנסתו של רבי יהושע, שכן מעולם לא יצא הוא אל מחוץ לכותלי בית המדרש. רבן גמליאל לא ידע כמובן כלל על מה שקורה מחוץ לכותלי בית המדרש. הרי מחוץ לכותלי בית המדרש היו מאות תלמידים שלא הורשו להיכנס. וברור לנו לאור חולשת דעתו של רבן גמליאל שהוא לא ידע על כך. רבן גמליאל ישב בבית המדרש וקבע שמי שאין תוכו כברו לא יכנס. אמנם לא הוא בדק זאת אלא שומר הוצב על שערי בית המדרש. רבן גמליאל עצמו לא יצא לבחון מי וכמה הם הרוצים להיכנס לבית המדרש. אי יציאה זו אינה רק פיזית. הרי רבי יהושע אומר לו לרבן גמליאל במפורש: "אוי לו לדור שאתה פרנסו שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים".

אבל כאשר יצא רבן גמליאל אל מחוץ לכותלי בית המדרש ראה שלא רק שישנם תלמידים רבים שנמנעה מהם הכניסה, וייתכן שהם לבנים מבחוץ אך שחורים בתוכם. גם מי שנמצא בתוך בית המדרש אין תוכו כברו. כותלי ביתו של רבי יהושע שחורים על אף שבבית המדרש לא הייתה ניכרת שחרות זו. רבי יהושע, שבבית המדרש למד במחיצת רבן גמליאל ללא דופי, לא חי באמת כמותו. את זאת רבן גמליאל לא יכול היה לדעת עד שלא ראה את שחור הכתלים של ביתו. עתה אנו מבינים שטעותו של רבן גמליאל היא לא במניעת הכניסה לבית המדרש, כי אם דווקא באי היציאה ממנו. ממנו – תרתי משמע, 'ממנו', מבית המדרש, ו'ממנו', מעצמו.

ז. סיכום

כמו בסיפור על רבי שמעון בר יוחאי במסכת שבת¹¹, אף כאן ההתרחשות במציאות היא ללא ספק הרקע והגרעין של הסיפור, אולם ברור שאין מטרת המספר לתעד לנו את מעשי החכמים. לא עוד, אלא שהמספר מוסיף ומשנה מאריך ומקצר, הכול לפי מגמתו הספרותית, שהיא המנחה את בניין היצירה, ולאורה הוא בורר את כל מה שמסופר.

11. יעויין בהערת הפתיחה.